

GELENEK İLE MODERN ARASINDA SIKIŞMIŞ STEPHEN DEDALUS VE AHMET CEMİL

M. Yonca Erdem

■ “Gelenek” anlamındaki *tradition*, İngilizceye 14. yy.da Fransızcadan girmiştir. Kelimenin eski Fransızcadaki karşılığı olan “tradition” ise Latince “vermek, teslim etmek” anlamına gelen “tradere” kökünden türetilmiş olan “traditionem”e dayanmaktadır. Kelimenin Latince aslının içerdiği ve İngilizcede de aynen kullanılan anlamlar arasından ikisi, “bilgiyi aktarma” ve “bir öğretiyi aşılama”, 17. yüzyıldan itibaren gelişir; “ihamet” ve “teslim olma” anlamlarını geride bırakır. En sade ifadeyle gelenek, geçmişten günümüze intikal ettirilen ya da miras bırakılan herhangi bir şeydir. Kesin ölçütü ise insan eylemlerinin düşünce ve muhayyile aracılığıyla oluşması ve bir kuşaktan diğerine aktarılmasıdır.¹

Batı’da gelenek, modern kelimesinin ifade ettiği yenilik ve değişimin benimsenmesi neticesinde olumsuz bir anlam kazanmaya başlamıştır. Raymond Williams, “modernleşme kuramının çeşitli biçimleri içinde gelenek ya da gelenekselin reddedilerek kullanıldığı” özellikle vurgulamıştır² çünkü geleneğin toplum içinde yaşayan ve niteliğini muhafaza eden kurallar bütünü olması, onu değişime elverişli bir hâle sokamamıştır. Modern de yeniliğin oluşumuyla kavramsal anlamını kazanmış, denge kurmaktan ziyade denge bozucu kaygan zemin yapısıyla eskiyi ötelemiştir. Bu kavram, genel oluşa tezat, özel oluşu tercih etmiş; bu özel oluş da devamlı bir değişimi ve gelişimi, sadece yeni olanı bünyesinde barındırmıştır.

1 Edward Shils, “Gelenek”, *Doğu Batı Dergisi Gelenek Özel Sayısı*, S 25, Ankara 2003, s. 113.

2 Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 386.

Modernite (modernlik), genel olarak bir uygarlığın kendi gelişim çizgisi içinde görece en son dönemde geliştirdiği ve Batı uygarlığının Rönesans ve Aydınlanma dönüşümünden sonra kazandığı kültürel değer ve sosyal ilişkilerin özümsemesi ile ortaya çıkan yaşam tarzı; modernizm ise Aydınlanma Çağı ile gelen zihinsel dönüşümün ortaya çıkardığı ideoloji ve yaşam biçimi olarak ifade edilebilir. Hatta hümanizm, sekülerizm ve demokrasi üzerine kurulu; egemenliği insanı özgürleştiren, kurtuluşu dinde değil, bilimde arayan, insan biçimci, insan merkezci dünya görüşü şeklinde de tanımlanabilir.³

Modernleşme, bir dönüşüm süreci olmakla birlikte içerisinde pek çok aşamayı barındırır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, kapitalizm ve sosyalizm gibi yeni ekonomik gelişmeler, ulus-devletlerin doğuşu ve Sanayi Devrimi bunların başlıcalarıdır. Bu süreç; Orta Çağ'ın, skolastik felsefenin yıkılışıyla başlamış ve Aydınlanma felsefesi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Özü itibarıyla modernleşme; aklın rehberliğinde insanlığı geliştirmek, ileriye götürmek esasına dayanır.

Edebiyatı, insanı / toplumu eğitme yolunda doğrudan bir araç olarak gören geleneksel bakış; 20. yüzyılın başında, modernizm akımının tesiriyle temelinden sarsılmıştır. Başlangıçta akıl yahut hakikat üzerine kurulan edebiyat, yerleşmiş düzeni yıkıcı niteliğiyle ön plana çıkan modernizm algısıyla hem yapı hem de muhteva açısından kendini yenilemiştir. Böylelikle araç olmaktan sıyrılıp amaç olmayı başaran edebiyatın merkezine "estetizm" yerleşmiştir.

Söylenmemiş edebiyatın peşinde olan modern romanlarda öncelikli çatışma, şüphesiz gelenek ile modern olan arasındadır. Bir modern roman örneği olarak James Joyce'un *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (1916),⁴ sözü edilen akımın yoğun tesiriyle ve bir o kadar da geleneksel sanat ve yaşam algısının eleştirisiyle ilgiyi çeker. Bu eser incelendiğinde ana karakter Stephen Dedalus'un, Türk edebiyatının ilk modern romanı sayılan Ha-

3 Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992, s. 251.

4 James Joyce, *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*, Çev.: B. Göksu, Yason Yayınları, Ankara 2016.

lit Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve Siyah*'ının (1897)⁵ ana karakteri Ahmet Cemil'e benzediği açığa çıkmaktadır. Bu iki ana karakter, hem geleneksel sanatın ve yaşayış biçiminin eleştirisini dile getirmeleri hem de yeniliği savunup eskinin duvarlarını yıkan estetizm düşüncesini benimsemeleri hasebiyle paralellikler gösterir. Öyle ki *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*'nin Stephen'ı ile *Mai ve Siyah*'ın Ahmet Cemil'i, hayatı modern sanatçı gözlükleriyle algılayan iki ayrı ana karakterdir. Sıradan olanın dışında kalmayı tercih eden bu iki ana karakter, geleneksel kalıpları kıran bir şair olma sevdasında ve modern yaşayış arzusunda buluşur. Ayrıca onlar, eser boyunca geleneksel yaşam ve sanat tarzının baskısı altında sıkışmış olmanın yarattığı yetersizlik hissiyatıyla verdikleri savaşı kazanamamaları yönüyle de aynılık arz ederler.

Adı geçen romanların başlarından itibaren, ana karakterler Stephen ve Ahmet Cemil'in dünyalarında süreklilik arz eden bir iç sıkıntısı göze çarpar. Bu iç sıkıntısı, iki karakteri de yaşayan geleneği sorgulayışa ve beraberinde modern olanı doğuracak arayışa götürür. Bu iki karakterin gelenek karşısında oluşu, geleneği var eden farklı unsurlara yönelik olsa da onları modernizme ulaştıracak tek yol olur. Stephen ve Ahmet Cemil; bozulmuş gelenekleri, kendileriyle birlikte başkalaşıma uğratmayı amaç edinen iki benzer karakterdir. Bakıldığında Stephen'ın dinî kökenli, Ahmet Cemil'in ise sosyal yapının bünyesinde bulundurduğu yozlaşmış geleneklere başkaldırdığı anlaşılır. Modernizmin doğuşunu sağlayan sorgulayış, bireyin biricikliğini kavrayış ve alışlagelmiş kaidelere başkaldırış söz konusu iki karakterin belirgin özellikleri olarak ön plana çıkar. Bilhassa iki karakterin de modern niteliklerle yazılmış edebî bir eser ortaya koyma kaygısı taşıması, onların eser boyunca geleneksel sanat anlayışına karşı nasıl bir duruş sergileyeceklerini açıkça gözler önüne serer.

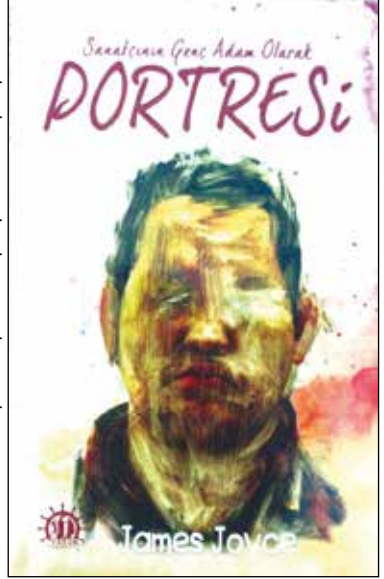
İki eserin de ilk sayfalarında takip edilen sofrta sohbetleri dikkate değer bir benzerliktir çünkü bu sohbetler, romanlarda geleneğin farklı açılardan eleştirisini ortaya koyar. *Portre*'de, ana karakterin de masada bulunduğu bir yılbaşı yemeği Stephen'in ailesi tarafından verilir. Yemek masasında ana karakterin annesi Bayan Dedalus, babası Bay Dedalus, babasının arkadaşları Bay Casey ile Dante, Bayan Riordan ve amcası Charles oturur. Stephen'ın babası katı bir katoliktir, kiliseyi ve rahiplerin siyasete karışmasını haklı bulur. Bay Dante de yerleşmiş skolastik düşünceye karşı çıkışı dinsizlik adeder. Yaşadıkları yerde yani İrlanda'da siyasetin din adamları tarafından idare edilmesini savunur. Bay Casey ise Bay Dedalus'un bu fikirlerine zıt görüşleri dile getirerek onunla hararetli bir tartışmaya girer. Bay Casey'e göre

5 Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, Haz.: T. Erdoğan, M. Çevikdoğan, Can Yayınları, 3. bs., İstanbul 2017.

kilise, halkı kandırmakta ve kendi çıkarları doğrultusunda dini satmaktadır. Rahipler; Tanrı'nın evini politikaya alet etmekte, kiliseyi âdeta oy sandığı gibi kullanmaktadır. Dante ise kilisenin insanları her açıdan uyarmakla ve bilgilendirmekle yükümlü olduğunu iddia ederek siyasetin de din olgusuyla birlikte düşünülmesi gerektiğini söyler, geleneğin tarafında durur (s. 29-30).

Mai ve Siyah'ta ise kalabalık bir yemek masasının tasviriyle başlayan ilk bölümde *Portre*'de görülen dine dayalı, Orta Çağ kilise geleneklerine dair bir karşı çıkış değil; edebî geleneğe karşı yani eskimiş olan şiirin estetik zevkine ilişkin bir kabullenmiş söz konusudur. Bu sefer sofrada Ali Şekip, Sait, Hüseyin Baha Efendi, Raci ve Ahmet Cemil bulunmaktadır. Raci, geleneği temsil eden sınırlandırılmış bir tahayyül ve dil anlayışını savunur. Ahmet Cemil ise edebî eserin emsalsiz ve kendini aşmış bir ürün olmasını beyan eder. O, yeni şiirin buluşunu gerçekleştirme gerektiğini düşünerek aslında modernizmi sanata rapt eden tarafını daha romanın başından itibaren okuyucuya göstermiş olur. Romanda, Raci karakteri, kindar ve kıskanç kişilik özellikleriyle Hüseyin Nazmi ve Ahmet Cemil'in edebiyat sahasındaki başarılarını ve yenilik ile özgünlük arayışını küçümser. Onları anlaşılmaz oluşla suçlar. Hakiki bir edebiyatın geleneksellik ölçütlerinde saklı olduğunu ve bu sınırlar içerisinde verilecek eserlerin başarılı olabileceğini düşünür. Raci; Ahmet Cemil, hatta modernizm karşısında geleneği temsil edilişle bir nevi eserin mefistosu⁶ olarak aksettirilir. Bu, geleneksel olanın olumsuz anlam kazanışının tasdiklenmesidir. Modernizmin doğuşu, Ahmet Cemil'in başarılı bir edebiyatçı olarak adını duyurması, geleneği yani Raci'yi –mefistoyu- alt etmesiyle mümkün olabilecektir. Ana karakter Ahmet Cemil, söz konusu yemek esnasında Raci'ye hitaben sarf ettiği sözlerde geleneksel estetik yapıyı donuk, süslü ve anlaşılmaz bularak eleştirir (s. 23-24).

Portre'de Stephen'ın sanatçı ruhu, gerçeğin tüm katılığına karşılık hayalin enginliğinde ve estetiğin hazzında dolaşmayı tercih eder; bu tercihin bedelini de yalnız kalışla ve çevresine hâkim olan genel kuralları çiğnemek zorundalığıyla öder. Onun sanatçı kimliği, ilhamla birlikte özgün olan eserin

6 Zeynep Uysal, *Metruk Ev*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 183.

arayışına girmiş olsa da hiçbir tam anlamıyla tasavvurundaki mükemmelliği yakalayamaz (s. 243-244). Kaldı ki bu “ifadede yetersiz kalış” durumu, yine modernist sanatçıların seçkinliğinden ileri gelen bir niteliktir. Öz itibarıyla Stephen’ın estetik görüşü tıpkı Ahmet Cemil gibi geleneğe başkaldıran tutumuyla sanattan kasıt, her halükârda sanat olmuştur.

Sosyal yapıyı düzenleyen normlar üzerinden okunan modern-gelenek çatışması, söz konusu iki romanda ana karakterlerin sıkışmışlık hâline yansıyacak düzeyde ön plana çıkmaktadır. *Portre*’de dinî temelli bir geleneğin Stephen’ı küçük yaşlarda baskı altına alışı, onun iç dünyasında çatışmanın ilk sinyallerini veren bir olgu olarak verilir: Geleneksel bakış açısında bir Katoliğin bir Protestan ile arkadaşlık etmesi hoş karşılanmaz. Ana karakterin babası, Stephen’ın daha küçükken Protestan olan kız arkadaşı Eileen ile oynamasına izin vermez. Bu sebepten Eileen, Stephen için bir nevi fildişi kule olur. Protestanlar kutsal bakire ile fildişi kule ya da altın ev diye alay ettiklerinden, Eileen da Stephen’ın zihninde fildişi kule olarak kodlanır. Bununla birlikte onun geleneksel ölçütlerle ana karaktere ebeveyni tarafından yasaklanmış bir kız çocuğu olması hasebiyle fildişi kule olarak nitelendirilmesi doğaldır. Ancak ana karakter, bu ifadeye eleştirel bir yaklaşım sergiler. Stephen’a göre Eileen’in beyaz, uzun, ince, soğuk parmakları sadece gerçek anlamda bir fildişi kuleyi çağrıştırmaktadır.⁷ Romanın tamamı düşünüldüğünde ise Stephen’ın gençliği boyunca ulaşamadığı “aşk hayali” bir fildişi kule gibidir. Eileen, aslında roman boyunca ana karakterde gözlemlenen eksiklik yahut yetersizlik duygusunun sebebidir de denebilir çünkü bu kız çocuğu, Stephen’ın hayatında âdeta günden güne büyüyen fildişi kulenin doğrudan kendisi olur:

“Babası (...) Stephen’ın Eileen’le oynamasından hoşlanmıyordu, çünkü Eileen protestandı. Dante küçükken prolestanlarla oynayan çocuklar görmüş-tü ve protestanlar Kutsal Bakire ile alay ederlermiş. Fildişi Kule derlerdi, Altın Ev! Bir kadın nasıl fildişi kule ya da altın ev olabilir? Kim haklıydı o zaman? (...) Eileen’in uzun beyaz elleri vardı. Bir akşam oynarlarken elleriyle Stephen’ın gözlerini kapamıştı: uzun, beyaz, ince, soğuk, yumuşak. Buydu fildişi: soğuk, beyaz bir şey. Fildişi Kule bu demektir.” (s. 34)

Stephen, roman boyunca katı Katolik prensiplerine uyumsuzluğuyla önce ailesinden daha sonra okul çevresinden soyutlanır. O, geleneğe başkaldırmanın bedelini yalnızlıkla öder. Öyle ki ailesinin onun rahip olmasını istemesi üzerine o, modern sanatçı kimliğinin bir zorunluluğuyla söz konusu isteği yerine getirmez (s. 180). Bu vaka, ana karakterin gelenekten kopu-

⁷ Sevim Kantarcıoğlu, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 47-48.

şunun bir nevi tüm çevresine ilanı gibidir. Stephen'ın bu süreçten sonraki hayal dünyasının dinamikliği, ani esinlenişlerle dile getirdiği ahenkli mısralarla pekişir. Eserin bilhassa son bölümünde, ana karakterin vakanın öncesinde dinî geleneklere uyma çabası ile sonrasındaki reddî tutumunun sanatsal icrasına tesiri dikkati çeker. Ana karakter, hayal dünyasını kateşizmden⁸ arındırdığı takdirde yeni mısralar söyleyebilmektedir. O; esin gücünü gelenekten tecrit bir biçimde- serbest bıraktığında hayalî unsurların söze dönüştüğünün, âdeta bedene büründüğünün bilincine eserin sonunda varır ve yeni olanın bitmeyecek arayışına kendini teslim eder (s. 243, 244).

Mai ve Siyah'ta Cemil, Stephen gibi toplum tarafından sorgulanmaksızın benimsenmiş birtakım değerlere de eleştirel bir yaklaşım sergiler. Bunlardan biri; görücü usulü evliliğin sorgulanışı, geleneksel algıda kadının hakir görülüşü ve değersiz addedilmesi, Ahmet Cemil ile çalıştığı matbaadan iş arkadaşı Ahmet Şevki Efendi'nin aralarında geçen diyalog üzerinden takip edilir. Söz konusu eleştirinin geçtiği pasajda; Raci'nin karısı, Raci'yi iş yerinde aramakta; ancak onu hiçbir yerde bulamamaktadır. Kadının, Raci gibi şeytani bir karakter ardında heba oluşuna şahit olan Ahmet Şevki Efendi de bu duruma üzülür ve aslında geleneksel toplum yaşayışının bir gerçekliğini -Ahmet Cemil'e hitaben- şu sözlerle gözler önüne serer:

“ (...) Ahmet Şevki Efendi devam etti: kendisini tecrübe etmeden aile babalığı ne demek olduğunu anlamadan, yahut o mukaddes vazifenin ehemmiyetini her türlü takayyütten vareste addedecek kadar kendilerinde duygusuzluk gördükleri halde evlenenlerden bahsetti. Kimbilir, şu genç kadın kimin, hangi baba ile hangi ananın nazlı bir kızıdır? Pek küçük iken evlenmiş olacak, çocuğundan öyle anlaşılıyor. Belki on beş on altı yaşında... Tutmuşlar bilmediği bir adama verivermişler, “Senin her şeyin işte bu adamdır” demişler. Sonra ana baba ortadan kalkmış, dünyada bu adamdan başka kimse kalmamış. Bir ay ya mesut olmuş ya olmamış, kocası içmeğe başlamış, nihayet bir akşam evde küçücük bir çocukla yalnız kalmış. Bu genç kadın ne yapar? Kocası nerede kalmış?... Bu gaybubet tekerrür eder olmuş. Nereye gidiyor?... Nerede kalıyor?... Türü farziyat silsilesi ki her biri ciğerlerinde bir başka yara açıyor, meram anlatamıyor, ağlasa kıyametler kopuyor, hatat...” (s. 91-92)

Romanda bir başka gelenek eleştirisi, toplumda alışlagelmiş düğün anlayışına yöneliktir. Ahmet Cemil'in kardeşi İkbâl'in Vehbi Bey ile evlenişi ana karakteri memnun etmez. Kıymet verdiği İkbâl'in geleneksel bir düğünle

8 Kateşizm, Hristiyanlıkta dinî törenlerde kullanılan ritüellerin ve uygulamaların, duaların ve ilahilerin retorik olarak öğretilmesi işidir. Ayrıntılı bilgi için bk. P. Luigi Iannitto, “Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri” (Çevrimiçi) <http://www.sentantuan.com/dua/katolik-ilkeleri/>, 10.02.2020.

evlenişi ise onu içten içe daha çok üzer. Fakir Süleymaniye Mahallesi'nde çalgılı çengili, çocukların oyunları eşliğindeki evlenme merasimi Ahmet Cemil'i rahatsız eden, estetikten yoksun görüntülerdir. Ana karaktere göre İkbâl, modernite ölçüleriyle dizayn edilmiş bir evlenme merasiminin gelini olmalıydı çünkü o, moda dergilerinin ilavelerinde görerek imrendiği esvaplara bürünmüş, âdeta bir kraliçeyi andıran İkbâl'i mai hayalinin ihtişamlı düğününde gelin yapmıştır. Ancak geleneksel ritüellerle gerçekleştiren bu düğün, ana karakterin modernist ruhunu öylesine incitmiştir ki merasimden sonra eve tam bir hafta uğramamış, gerçeklerin siyahından kaçmıştır (s. 155-156).

Ahmet Cemil, geleneksel sosyal değerler ve varlıklı olamayıp maddi sıkıntılar çekmenin verdiği huzursuzluk karşısında kurduğu Batılı hayallerini kendine âdeta bir sığınak bellemiştir. O, geleneksel yaşayışı onda en başta estetik bir yön bulamadığı için benimsememiş ve şekillendirdiği modern algısının dışına çekmiştir. Sürekli olarak kendini modern-gelenek çatışmasının merkezinde bulan ana karakter, "eksik sanatçılığını"⁹ tamam edememiş ve gerçeğin aşılmaz karamsarlığını kabullenmiştir. Öyle ki romanın sonunda Arap beldelerin birinde memurluk yapmak üzere Cemil'in annesiyle birlikte İstanbul'dan gidişi, geleneksel memuriyet hayatını benimsediğine yani baskın normlara yenilip modern sanat algısıyla kazanmak istediği modern yaşayış tarzından vazgeçtiğine işaret eder.

İki romanın mukayesesi sonucu görülmektedir ki benzer nitelikler gösteren Stephen ve Ahmet Cemil, geleneksel olandan modern olana geçişin sancılarını, kendi hayatlarının doğrudan tesir alanında duymuş; hassas ve bir o kadar da sanatçı ruhuna sahip ana karakterler olarak eskinin duvarlarını yıkıp yeniyi inşa etme arzusunu yaşamlarında ilke edinmişlerdir. Ancak Stephen da Ahmet Cemil de edebiyatı kendilerine takıntı hâline getirerek modern algılarını, üretecekleri eserlerle yansıtmayı gaye edinmişlerdir.

Hayata estetik pencereden bakan söz konusu iki karakter; hayal dünyasında yaşamayı, gerçeklerin donukluğuna tercih etmişlerdir. Hayalî tasavvurlar her ne kadar iki karakteri yalnızlığa itse de bu durum, ne Stephen'ı ne de Ahmet Cemil'i rahatsız etmiştir.

Hem *Portre*'de hem de *Mai ve Siyah*'ta modernist düşünüşle genel katolik prensipleri, tören ritüelleri, görücü usulü evlilik, kadının sosyal hayatta değersiz bir konuma yerleştirilmesi gibi sosyal düzeni sağlayan olgular sorgulanmış ve söz konusu değerler ana karakter aracılığıyla esnek yahut kaygan bir görünüm kazanmıştır. Gerek Stephen gerekse Ahmet Cemil,

9 Jale Parla, *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*, 1. bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 13.

daha ergenliklerinin ilk senelerinden itibaren geleneksel yaşam tarzına ve sanat görüşlerine zıt bir duruş sergilemiş ve bu duruşun derecesini roman boyunca kronolojik bağlamda artırmışlardır. Eserlerin zaman akışı süresince sıralanan olgular, ana karakterlerin modern zihniyeti benimseyerek yozlaşmış yaşayışla çatışma hâlinde olduklarını açığa çıkarmıştır.

Denebilir ki *Portre* ile *Mai ve Siyah*; modern bireyin, katı gelenekleri idame ettiren toplum karşısındaki çaresizliğiyle ve kalıplaşmış değerleri sorgulayışlarıyla verdiği sonu belli amansız mücadeleyi Stephen ve Ahmet Cemil karakterleri üzerinden okuyucuya sunmuştur. İki karakter de modernizmin bireyciliğini ve yenilik arzusunu benimseyerek özgün bir sanatın ve yaşayış biçiminin peşinden gitmiş, bu gidişle her ne kadar içinde buldukları toplumdaki tecrit olsalar da ulaşmak istedikleri estetik zeminin yüksek örneğine varamamış ve bundan da sürekli şikâyet etmiştir. Onlar deneyimlemek istedikleri modern sanatın ve yaşayışın zirvesini yaşantılarına ve dile dökmemekten dolayı eksiklik ve memnuniyetsizlik hissiyatlarıyla sık sık karşı karşıya kalmak zorunda kalmışlardır. Sonuç itibarıyla Stephen ve Ahmet Cemil'in yeninin temsilcisi oluşlarını, sanatçı karakterine borçlu olduklarını ifade etmek gerekir. Eserlerdeki olay örgüleri boyunca çizmiş oldukları eksik sanatçı portrelerini de yine Ahmet Cemil'in manidar bir cümlesiyle vurgulamak mümkündür: "Ah neler hissediyorum da tahlil edemiyorum."

Kaynaklar

- Demir, Ömer, Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992, s. 251.
- Iannitto, P. Luigi, "Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri" (Çevrimiçi) <http://www.sentantuan.com/dua/katolik-ilkeleri/>, 10.02.2020.
- Joyce, James, *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*, (Çev.: B. Göksu), Yason Yayınları, Ankara 2016,
- Kantarcioglu, Sevim, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Parla, Jale, *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Shils, Edward, "Gelenek", *Doğu Batı Dergisi Gelenek Özel Sayısı*, S 25, Ankara 2003.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Mai ve Siyah*, (Haz.: T. Erdoğan, M. Çevikdoğan) 3. bs., Can Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Uysal, Zeynep, *Metruk Ev*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Williams, Raymond, *Anahtar Sözcükler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.